

Dit is het tweede tussenproduct van het ontwikkelteam Kunst en Cultuur. Het voorliggende tussenproduct bestaat uit vier onderdelen:

- Grote opdrachten in concept (p. 2)
- Toelichting op het proces tijdens de ontwikkelsessie (p. 6)
- Consultatievragen (p.7)
- Bronnenlijst (p.10)

Tijdens deze tweede ontwikkelsessie (23-25 mei) hebben de ontwikkelteams eerst de feedback op hun conceptvisie op het leergebied doorgenomen en hebben op basis daarvan gewerkt aan de 'grote opdrachten' van hun leergebied. Grote opdrachten beschrijven de *essentie* van wat leerlingen vanuit het perspectief van het leergebied nodig hebben om de wereld te kunnen begrijpen (kennis) en om in die wereld adequaat te kunnen handelen (vaardigheden).

Nu is het tijd om feedback op te halen, om op basis daarvan verder te kunnen werken aan de grote opdrachten. U kunt feedback geven op www.curriculum.nu/kunst-cultuur.

INLEIDING

Voor u liggen - in concept - enkele eerste 'grote opdrachten' voor het leergebied Kunst en Cultuur. Grote opdrachten gaan zowel over de bijdrage die het leergebied heeft aan de ontwikkeling van de leerling als over de betekenis van Kunst en Cultuur in de samenleving. De eerder verschenen conceptvisie op het leergebied Kunst en Cultuur wordt op basis van de feedback uit het veld op dit moment bijgesteld. Deze visie wordt in de tweede week van juni (2018), inclusief een consultatieverslag, gepresenteerd. We tonen dan wat we met de waardevolle feedback uit het land gedaan hebben. De feedback is bovendien meegenomen in de ontwikkeling en uitwerking van grote opdrachten.

Leeswijzer

Grote opdrachten, ook wel essenties van het leergebied, hebben een relatie met de geformuleerde visie. Daarom leest u eerst enkele passages uit de tweede versie van de conceptvisie. Vervolgens schetsen we de ontwerpcriteria waarlangs het team grote opdrachten ontwikkeld heeft. Daarna geven we een overzicht van de in concept ontwikkelde grote opdrachten, inclusief toelichting. In de toelichting leest u de directe aanknopingspunten naar onder andere kennis en vaardigheden. Deze worden na ontwikkelsessie 3 (oktober) gepresenteerd. Er zijn ook grote opdrachten waarvan alleen een titel is gegeven en een richting is bepaald. Deze grote opdrachten worden nog verder ontwikkeld. Tot slot volgt een overzicht van literatuur en websites die als inspiratie hebben gediend bij het ontwikkelen van grote opdrachten.

Passages uit de bijgestelde conceptvisie voor het leergebied Kunst en Cultuur

Kunst gaat over maken, meemaken en betekenis geven (reflectie). Kunst is een artistieke uiting van menselijk denken, doen en maken. Kunst stimuleert de zintuigen, versterkt de verbeeldingskracht, prikkelt, raakt en vermaakt. Door kunst maken we verbinding met onszelf en met onze omgeving, de samenleving en de wereld. We kijken vanuit het heden en verleden naar de toekomst. Cultuur is alles wat mensen denken, doen en maken. Kunst is een artistieke uiting van dit menselijk denken, doen en maken.

Kunst is daarmee onderdeel van de brede definitie van cultuur en tevens de verbinding naar andere leergebieden.

Binnen het leergebied Kunst en Cultuur staat het artistiek-creatief vermogen van de leerling in een sociaal-culturele context centraal. Artisticeit is gericht op de vertaling van een idee of gevoel in een kunstzinnige verbeelding. Creativiteit verwijst naar spelen, inleven, onderzoeken en ontdekkend-onderzoekend leren, exploreren, experimenteren (divergent en convergent denken en handelen), maken, evalueren en presenteren binnen zowel praktijk als theorie. Het artistiek-creatief vermogen stelt de leerling in staat om in een iteratief proces verbeeldingskracht te gebruiken, te handelen, te verbeelden en betekenis te geven aan of te reflecteren op wat hij maakt en meemaakt.

Het leergebied Kunst en Cultuur is breed van opzet en biedt een basis voor alle leerlingen van 4 -18 jaar. Er is een integrale verbinding van theorie, praktijk, maken en meemaken. Het verbindt waar mogelijk verschillende vakdisciplines en indien afgestemd andere leergebieden. De verbinding tussen leergebieden komt onder andere tot uiting door de brede definitie van cultuur: 'alles wat mensen denken, doen en maken'. Deze definitie verbindt in dit proces verschillende leergebieden zoals onder andere digitale geletterdheid, burgerschap, technologie, Nederlands (literatuur), moderne vreemde talen, mens en maatschappij.

De kunstensector en de maatschappij blijven in beweging. Binnen de sector is er naast de bestaande disciplines in toenemende mate - en onder invloed van technologische vernieuwingen - aandacht voor multi- en mixed mediale uitingen en vaardigheden. Het vakgebied is complexer en omvangrijker geworden. De samenleving, maatschappij en wereld hebben te maken met grote (mondiale) thema's waartoe leerlingen zich leren te verhouden. We noemen er een aantal: klimaat, milieu, globalisering, technologie, migratie, participatie, emancipatie, gender etc. Als geen ander weten kunstenaars de nieuwe materialen en technieken te benutten om maatschappelijke en mondiale thema's voor het voetlicht te brengen. In de onderwijspraktijk wordt dit zichtbaar door bijvoorbeeld onderzoeksvaardigheden (kunsthistorisch en maatschappelijk) te verbinden aan praktische opdrachten of door (kunst)beschouwelijke reflecties te vertalen in eigen werk. Tevens kan de leerling vanuit een (gegeven) onderwerp op zoek gaan naar eigen, andere en verschillende standpunten en dat door laten klinken in eigen werk.

GROTE OPDRACHTEN (CONCEPT)

De discussies over grote opdrachten zijn binnen het ontwikkelteam Kunst en Cultuur gevoerd over twee kernen van het leergebied: 'maken' en 'meemaken' en vormen de basis voor alle leerlingen van 4 – 18 jaar. Deze twee kernen zijn onlosmakelijk verbonden met elkaar:

- 1) Leerlingen leren vanuit sociaal-culturele context kunst te maken (Kernwoorden: praktijk, theorie, betekenis geven)
- 2) Leerlingen leren vanuit sociaal-culturele context Kunst en Cultuur mee te maken (Kernwoorden: praktijk, theorie, betekenis geven).

Op basis van bovenstaande kernen heeft het ontwikkelteam Kunst en Cultuur in concept enkele grote opdrachten ontwikkeld. In volstrekt willekeurige volgorde volgt eerst een opsomming van grote opdrachten. Het maken kan beginnen bij het meemaken, het meemaken kan beginnen bij het maken, waarbij de kernen afgewisseld kunnen worden. De nummering van de grote opdrachten is bedoeld om de bespreking hierover makkelijker te maken. Tussen haakjes staat een duiding van de grote opdracht. Aan een aantal titels wordt nog gewerkt. Onderstaande grote opdrachten zijn nog niet dekkend voor het leergebied en worden nog aangevuld met onderwerpen over bijvoorbeeld het autonome proces en beeldcultuur/multimediale cultuur.

Maken

1. Kunst kleurt je verhalen (identiteit)
2. Kunst maken is een andere manier van leren (artistiek-creatief vermogen)
3. Kunst stimuleert vernieuwing en innovatie (creatieve industrie)
4. Met je kunstwerk de wereld in! (gemeenschappelijke presentatie)
5. *Oefening baart kunst (onder constructie: ambacht)*

Meemaken

6. Cultuur geeft betekenis aan sporen uit het verleden (erfgoed)
7. Kunst ervaren leidt tot dialoog (interactie)
8. Kunst is de spiegel van de wereld (engagement)
9. Kunst vertelt verhalen (heden en verleden)
10. *Is dit kunst? (onder constructie: schoonheid)*

Maken

1. Kunst kleurt je verhalen (identiteit)

Leerlingen vertellen verhalen vanuit spel, fantasie, emoties en gedachten. Hoe groter het repertoire van vaardigheden en technieken, hoe meer mogelijkheden de leerling heeft om zijn eigen verhaal in beeld, klank, beweging en woord of een combinatie daarvan vorm te geven. Kunst maken is een waardevolle manier om gedachten, emoties en gevoelens te uiten. Wanneer je deze unieke taal verstaat en leert spreken geeft het extra mogelijkheden om je te uiten en te communiceren. Je leert hierbij passende technieken te gebruiken. Het artistiek-creatief vermogen om verhalen te vertalen naar een kunstzinnige verbeelding zit in alle leerlingen. Een sterk verhaal is persoonlijk, verbindt en gaat de dialoog aan met de ander. De leerling ontwikkelt zijn eigen identiteit en geeft deze kleur.

2. Kunst maken is een andere manier van leren (artistiek-creatief vermogen)

Door kunst te maken ontwikkelen leerlingen hun artistiek-creatieve vermogen, waarin hoofd, hart en handen onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Hij leert te denken door te doen waarbij de leerling leert dat het proces net zo belangrijk is als het product. De leerling experimenteert met bijvoorbeeld klank, beeld, beweging en woord. Dit iteratieve proces wordt gekenmerkt door experiment, intuïtie en/of improvisatie. Door directe ervaring met materialen, technieken en instrumenten leren leerlingen zich uit te drukken en ontdekken ze nieuwe toepassingen door traditionele en nieuwe technieken te combineren. De leerlingen ontdekken hun talenten, tonen doorzettingsvermogen, leveren inspanning en verwerken teleurstellingen. Het maakproces leert de leerling begrip en waardering te hebben voor wat ze zelf maken en voor wat anderen maken.

3. Kunst stimuleert vernieuwing en innovatie (creatieve industrie)

In een samenleving die geconfronteerd wordt met complexe vraagstukken is kunst een katalysator van creatieve en innovatieve oplossingen. Nieuwe makers richten zich op onder meer product design, media en entertainment, mode, games en architectuur. Zij zijn aanjagers van innovatie in andere sectoren en leveren creatieve oplossingen voor maatschappelijke uitdagingen en mondiale thema's. De leerling maakt, als aanvulling op bestaande ambachten, kennis met nieuwe digitale technologieën en media. Hierdoor ontstaan nieuwe toepassingen en uitingsvormen. Het artistiek-creatief vermogen bestaat in deze context uit de vaardigheid van de leerling om verbinding te leggen tussen bijvoorbeeld kunst en techniek of kunst en wetenschap. De leerling leert nieuwe oplossingen te bedenken en te creëren die verrassend en waardevol zijn.

4. Met je kunstwerk de wereld in! (Gemeenschappelijke presentatie)

Dan is het werk klaar en gereed voor een expositie, concert of voorstelling. De leerlingen presenteren (samen) als kunstenaars hun werk binnen en buiten de school. Ze maken verbinding met het publiek en gaan in dialoog door te tonen wat ze gemaakt hebben. Voor de leerlingen is dit het moment om te ontdekken hoe de vorm en betekenis van hun verbeelding is overgekomen. Voor het publiek is dit het moment om er iets van te vinden en er iets bij te voelen. In het proces van creëren en presenteren leren leerlingen initiatief en lef te tonen, te werken onder spanning, samen een eindresultaat neer te zetten en te reflecteren. De leerlingen ervaren hoe het is om complimenten, opbouwende feedback en applaus in ontvangst te nemen en plezier te hebben.

5. Oefening baart kunst (onder constructie: ambacht)

Meemaken

6. Cultuur geeft betekenis aan sporen uit het verleden (erfgoed)

De sporen uit het verleden zijn overal om ons heen. Cultureel erfgoed gaat over wat we belangrijk vinden om te bewaren voor de toekomst. We vinden dit cultureel erfgoed bijvoorbeeld in musea, archeologische vondsten, verzamelingen, ambachten en monumenten en in immateriële zaken, zoals tradities, taal, verhalen en muziek. Leerlingen leren deze sporen te onderzoeken vanuit het nu. Hierdoor kunnen leerlingen het heden, verleden en de toekomst begrijpen en daaraan betekenis geven. Leren over cultureel erfgoed gaat ook over leren een eigen mening te vormen, het onderbouwen en respect te hebben voor de opvattingen van anderen. Leerlingen ontwikkelen cultuurhistorisch besef doordat zij in aanraking komen met cultureel erfgoed. Dit leidt tot een historische sensatie. Erfgoed is een brug tussen lokale, nationale en mondiale cultuur en de eigen belevingswereld. Het stimuleert het inlevingsvermogen.

7. Kunst ervaren leidt tot dialoog (interactie)

Kunst raakt je. Het stimuleert de verbeeldingskracht, prikkelt, schuurt of vermaakt. Het verbreedt je blik en is grensdoorbrekend. Kunst is voor iedereen. Kunst roept veelzijdige emoties, gedachten en meningen op, maakt deze bespreekbaar en laat ze naast elkaar bestaan. Het nodigt uit tot actie, interactie en/of debat. Daardoor maken we verbinding met onszelf en met onze omgeving, de samenleving en de wereld. Om kunst te ervaren moet de leerling goed leren kijken, luisteren en voelen. Een gedeelde kunst-ervaring brengt de leerling in dialoog met de ander. Deze dialoog vraagt om inlevingsvermogen, een open houding en het vermogen de juiste vragen te stellen, te onderzoeken en analyseren. Om dit te kunnen doen heeft de leerling kennis nodig van technieken, van aspecten van de voorstelling en de vormgeving, van de inhoud en van de context om zijn mening en gevoel te onderbouwen.

8. Kunst is de spiegel van de wereld (engagement)

In de complexe wereld van nu tonen kunstenaars in hun werk ideeën, gedachtes en emoties over mondiale thema's zoals armoede, ongelijkheid, gender, religie, duurzaamheid, globalisering en interculturaliteit. Door verbindingen te leggen tussen deze professionele kunst en de belevingswereld van de leerling krijgt de leerling inzicht in de betekenis van kunst. Hij leert zichzelf te verhouden tot de wereld om hem heen, zonder zichzelf in het centrum van de wereld te plaatsen. Authentieke kunstervaringen buiten de school brengen de leerling in contact met andere visies op de wereld. De leerling leert de taal die kunstenaars gebruiken te herkennen door goed te leren kijken, luisteren, analyseren, kritisch te zijn, onderzoek te doen en verbindingen te maken.

9. Kunst vertelt verhalen (heden en verleden)

Door te kijken en luisteren naar kunst ontmoeten we de ander. Kunstenaars gebruiken artistieke uitingen om verhalen vorm te geven. Het analyseren en onderzoeken van deze verhalen doet ons verplaatsen in de ander. We leren ons in te leven. De verhalen van kunstenaars gaan vaak over het (dagelijks) leven en geven een beeld aan bijvoorbeeld de liefde, de natuur, oorlog, armoede, politiek of ziekte in heden, verleden en toekomst. De cultuur van de kunstenaar in combinatie met de tijd, de plaats en de vorm geeft de leerling inzicht in ervaringen en perspectieven van anderen. Het heden is te begrijpen als je het verleden kent. We leren betekenis te geven aan kunst. We krijgen inzicht in onszelf en de ander, in de eigen cultuur en de cultuur van anderen.

10. Is dit kunst?! (onder constructie: schoonheid)

PROCESVERSLAG tweede ontwikkelsessie

Op zeer constructieve wijze heeft het ontwikkelteam Kunst en Cultuur van 23 tot 25 mei 2018 gewerkt aan de tweede stap op weg naar een curriculumherziening. Ter bevordering van de samenhang tussen leergebieden vond deze bijeenkomst voor alle negen leergebieden plaats op één locatie. Tijdens deze sessie is de feedback verwerkt op de conceptvisie. Daarnaast is gewerkt aan grote opdrachten. Grote opdrachten beschrijven de *essentie* van wat leerlingen vanuit het perspectief van het leergebied nodig hebben om de wereld te kunnen begrijpen (kennis) en om in die wereld adequaat te kunnen handelen (vaardigheden). Het gaat om de belangrijkste inzichten van en over het leergebied die leerlingen tot betekenisvol leren uitdagen. Het ontwikkelteam heeft verzocht de verwarrende term grote opdrachten te vervuilen voor essenties. Het woord opdracht heeft in het werkveld een andere betekenis. Na de ontwikkelsessie is in overleg met curriculum.nu besloten dat de term grote opdrachten gehandhaafd blijft.

De eerste dag stond in het teken van het verkennen van de essenties en het bespreken van de feedback op de conceptvisie. Dit heeft geleid tot inhoudelijke discussies. De belangrijkste punten uit de discussie waren: de verhouding tussen kunst en cultuur, de balans tussen theorie en praktijk, het filteren van opmerkingen van didactische aard uit de visie (het gaat hier immers om het 'wat' en niet om het 'hoe'), het wel/niet benoemen van de disciplines, de verbinding tussen binnen- en buitenschoolse activiteiten, de rol van de figuren en modellen in de visie, het gebruik van vakjargon en de verbinding van onderwijs met professionele kunst. Deze punten zullen verder toegelicht worden in het consultatieverslag dat tegelijk zal verschijnen met de bijgestelde conceptvisie in de tweede week van juni.

Voor een eerste verkenning van grote opdrachten is de visie als basis genomen. Grote opdrachten moeten een relatie hebben met de visie. Daarnaast is opnieuw gekeken naar de feedback uit de eerste consultatiefase en is relevante literatuur en zijn internationale curricula bestudeerd. In wisselend samengestelde groepen heeft het team gewerkt aan het aanscherpen van de visie en het ontwikkelen van grote opdrachten.

CONSULTATIEVRAGEN

Het ontwikkelteam heeft voorlopig tien grote opdrachten ontwikkeld die samen (een deel van) de essentie van het leergebied bestrijken. De grote opdrachten zijn herkenbaar voor zowel het po, (v)so als vo en praktijkonderwijs, en beschrijven de relevantie ervan voor de leerlingen.

Acht van de grote opdrachten bevatten een toelichting waarin de relevantie is aangegeven en op hoofdlijnen kennis en vaardigheden zijn beschreven. Van twee grote opdrachten heeft het ontwikkelteam alleen de titel en een mogelijke inhoud/denkrichting ervan gegeven. Om het hele leergebied te bestrijken zullen grote opdrachten nog in aantal aangevuld worden.

Graag ontvangen wij uw feedback over de uitwerking van de grote opdrachten. We hebben naast een drietal algemene vragen ook vragen gesteld voor verschillende doelgroepen. We vragen u bij het beantwoorden ook specifieke verbeter suggesties mee te geven.

U kunt feedback geven op www.curriculum.nu/kunst-cultuur.

Alvast hartelijk dank voor uw medewerking,

Het Ontwikkelteam Kunst en Cultuur

Vragen

1. Geef op een schaal van 1 – 4 aan in hoeverre de grote opdrachten herkenbaar zijn voor het leergebied (1=niet, 2= enigszins, 3=in behoorlijke mate, 4=volledig). Licht uw antwoord toe.
2. Geef op een schaal van 1 – 4 aan in hoeverre de grote opdrachten voldoende aansluiten bij de drie doelen van onderwijs, te weten kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming (1=niet, 2= enigszins, 3=in behoorlijke mate, 4=volledig). Licht uw antwoord toe.
3. Geef op een schaal van 1 – 4 aan in hoeverre de grote opdrachten in essentie herkenbaar zijn voor zowel het po, (v)so en vo (vmbo, havo, vwo) (1=niet, 2= enigszins, 3=in behoorlijke mate, 4=volledig). Licht uw antwoord toe.
4. Geef op een schaal van 1 – 4 aan in hoeverre de grote opdrachten herkenbaar zijn voor uw leerlingpopulatie (1=niet, 2= enigszins, 3=in behoorlijke mate, 4=volledig). Licht uw antwoord toe.
5. Welke grote opdrachten spreken u het meest aan? Noem eerst de titel van de grote opdracht en licht vervolgens uw antwoord toe.
6. Over welke grote opdracht bent u het minst tevreden? Noem eerst de titel van de grote opdracht en licht vervolgens uw antwoord toe met suggesties voor verbetering.

7. Zijn er onderwerpen die u mist in de grote opdrachten? Zo ja: wat mist u? Kunt u voor de uitwerking daarvan in een later te ontwikkelen toelichting, enkele denkrichtingen meegeven? U kunt in het tekstvak meerdere suggesties geven.
8. Van 'Is dit kunst?' is alleen de titel gegeven. Kunt u voor de uitwerking daarvan in een later te ontwikkelen toelichting, enkele denkrichtingen meegeven?
9. Van 'Oefening baart kunst?' is alleen de titel gegeven. Kunt u voor de uitwerking daarvan in een later te ontwikkelen toelichting, enkele denkrichtingen meegeven?
10. Bij welke grote opdrachten ziet u mogelijkheden tot samenhang met andere leergebieden? Noem eerst de titel van de grote opdracht en licht dan per grote opdracht uw antwoord toe.
11. De grote opdrachten zijn uitgewerkt met een toelichting. Hierin zitten aanknopingspunten om in een volgende fase van het proces de kennis en vaardigheden uit te kunnen werken. Kunt u bij een grote opdracht naar keuze concrete suggesties geven voor kennis en vaardigheden? Noem eerst de titel en licht dan per grote opdracht uw antwoord toe.
12. Welke grote opdracht mist u in de aansluiting naar het vervolgonderwijs (mbo, hbo, wo)? Licht uw antwoord toe.
13. In hoeverre sluit de toelichting van de grote opdrachten aan bij vakinhoudelijke of (recente) wetenschappelijke inzichten van het leergebied? Licht uw antwoord zo bondig en concreet mogelijk toe, bij voorkeur met bronnen.
14. Welke suggesties heeft u voor verbetering van de grote opdrachten in algemene zin?

Vragen voor leerlingen

N.B. Als leerling hoeft u alleen onderstaande vragen te beantwoorden.

15. Het ontwikkelteam Kunst en Cultuur heeft tien grote opdrachten bedacht. Acht daarvan hebben een toelichting. Lees de titels en de toelichting. Over welke grote opdracht zou jij zeker wat willen leren? Noem eerst de titel van de grote opdracht en licht daarna je antwoord toe.
16. Welke grote opdracht spreekt jou het minst aan? Noem eerst de titel van de grote opdracht en licht daarna je antwoord toe. Er zijn meerdere antwoorden mogelijk.
17. Welke grote opdracht mis je? Licht je antwoord toe. (bv: Ik zou de volgende opdracht toevoegen , omdat ...)

Vragen voor ouders

N.B. Als ouder/verzorger hoeft u alleen onderstaande vragen te beantwoorden.

Het leergebied Kunst en Cultuur is beschreven in voorlopig tien grote opdrachten die op dit moment een deel van de essentie van het leergebied beschrijven. Acht daarvan hebben een toelichting. Lees de titels en toelichtingen van de grote opdrachten.

18. Welke grote opdracht vindt u voor uw kind(eren) het meest belangrijk? Noem eerst de titel van de grote opdracht en licht vervolgens uw antwoord toe.
19. Welke twee grote opdrachten vindt u voor uw kind(eren) minder belangrijk? Noem eerst de titel van de grote opdracht en licht vervolgens uw antwoord toe.
20. Welke grote opdracht mist u voor uw kind(eren)? Licht uw antwoord toe.

BRONNENLIJST/literatuur gebruikt ter inspiratie

Armstrong, J. (2006). *De filosofie van de schoonheid*. Academie Minerva: Hanzehogeschool Groningen.

Biesta, G. (2017). *Door kunst onderwijzen willen worden*. Arnhem: ARTEz Press.

Brouwers, H. (2010). *Kiezen voor het jonge kind*. Bussum: Coutinho.

Groenendijk, T., Hoekstra, M., & Klatser, R. (2013). *Altermoderne kunsteducatie: theorie en praktijk*. Amsterdam: HKA.

Haanstra, F. (2001). *De Hollandse schoolkunst, mogelijkheden en beperkingen van authentieke kunsteducatie* (Oratie). Utrecht: Cultuurnetwerk Nederland.

Heusden, B., van. (2010). *Cultuur in de Spiegel: naar een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen en SLO.

Heijnen, E. (2015). *Remixing the Art Curriculum: How Contemporary Visual Practices Inspire Authentic Art Education*. (Doctoral Dissertation). Nijmegen: Radboud University.

Huizinga, J. (1919 / 1997 / 2016) *Herfsttij der Middeleeuwen*. Olympus.

Kamp, M.T. van de (2017). *Reimagine, redesign and transform. Enhancing generation and exploration in creative problem finding processes in visual arts education*. Academisch proefschrift. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Lutke, S., Potters, O. (2018). *Leren van kunst. Ruimte voor en door creativiteit*. Bussum: Coutinho.

Lutters, J. (2012). *In de schaduw van het kunstwerk: Art-Based Learning in de praktijk*. Apeldoorn: Garant.

Marschal, C., Rossman G.B. (2014). *Designing Qualitative Research. Sixth Edition*. Singapore.

Meirieu, P. (2016). *Pedagogiek: de plicht om weerstand te bieden*. Phronese

SLO (2018). *Handreiking Brede vaardigheden*. SLO: Enschede

VCPS. *Cultuureducatie, een manifest*.

Websites

<http://australiancurriculum.edu.au/f-10-curriculum/the-arts/introduction/>

<https://curriculum.gov.bc.ca/curriculum-info>

<http://www.fotodok.org/>

<https://www.knaw.nl/nl/de-knaw/akademie-van-kunsten/kunst-in-het-onderwijs>

<https://www.rvo.nl/onderwerpen/innovatief-ondernemen/topsectoren/topsector-creatieve-industrie>

Video's

<http://www.jihaddevoorstelling.nl/>

<https://www.youtube.com/watch?v=rragD1P34NA>

<https://www.youtube.com/watch?v=gBWETUlvCjQ>

<https://www.youtube.com/watch?v=xi9vEYbSaMo>

<https://www.youtube.com/watch?v=53vrGXNjybI>